

Qafarova Səməngül Hüsü qızı⁵¹

GÖZƏLLİKLƏRİ GÖRƏN GÖZLƏR

Şifahi xalq yaradıcılığının bir qolu olan aşığı ədəbiyyatı, inkişafı, təşəkkülü, sevilməsi, uzun illər xalq arasında yaşaması, zaman-zaman dürüstlüyü ilə yaşam tariximizin ən mükəmməl tarixi, ədəbiyyatı sahəsində inam dəftərinin yaradıcısıdır. Söz sənətinin ibtidası olan folklorun ürək döyüntülərinin ən sərrast ritmləri, musiqili, dərin mənalı, yığcamlıq, hikmətli təfəkkür tərzini, aforizmləri, ən bəşəri və ülvi duyumları özündə birləşdirən, lirik qolun geniş vüsət aldığı aşığı yaradıcılığının tarixi, xalqımızın tarixi qədər qədim və zəngindir.

XI əsrə aid edilən Mahmud Kaşgari tərəfindən qələmə alınmış «Divani-lügət it-türk» əsərinin tədqiqatından da məlum olur ki, bu əsər musiqili el ədəbiyyatı inciləri ilə zəngindir. Qədim türk, göytürk, uyğur, hunların VII əsrdən XI əsrdək geniş mənalı şifahi xalq ədəbiyyatı incilərinin yaranıb yaşanmasında, xalq dünyagörüşünün yetkinləşməsində mühüm əhəmiyyətli rol oynayan aşığı yaradıcılığı bu gündə geniş, böyük coşğunluqla yaşadıb-yaradan, çalıb-çağırən, müasir həyatımızı, misilsiz, hər sahədə qələbə nailiyyətlərimizi, qopuz dünyasının yadigarı telli sazın dili ilə tərənnüm edilən əsərlər aşığı ədəbiyyatıdır. Azərbaycan el ədəbiyyatı öz rişələrini xalqın bədii təfəkküründən alıb püxtələşmiş, inkişaf edib və yaşamışdır.

Latin dilli mənbələrin verdiyi məlumata görə ozanlar hələ V əsrdən – Atilla sarayından başlayaraq qopuzları ilə saraylarda, şənlik və toplanışlarda bahadırları tərənnüm etmiş, onları tanıdıb yaşatmışlar.

Tanış olduğumuz məlumatlardan belə qənaətə gəlirik ki, xalq və ya el şairi olmuş, yaradıcılıqları ilə şeir sahəsində, həm də saz-söz məclisinin əks aparıcı qüvvəsi hesab edildiyindən ustad aşığı adı qazanmışlar. Sənət yolunda zəhmətləri sayəsində aşıqlıq sənətinin sinkretizmini, improviziyasını öz yaradıcılıqlarında birləşdirənlər – ustad, yaradıcı, ifaçı aşıqlar adlandırılmışlar.

Əvvəldən söylədiyimiz kimi, aşığı-saz poeziyasının kökləri çox qədimlərdən başlansa da, onun ilk nümayəndəsi Qurbani hesab olunur.

Onun davamçıları Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşığı Valeh, Dəllək Murad kimi tanınmış nümayəndələr olmuşdur.

Orta əsrlər saz-söz sənətkarlarının çoxu aşığı şeirinin müxtəlif forma və şəkillərində yaratdıqları onlarla, yüzlərlə lirik incilər yaratmışlar, həm də gözəl dastanlar müəllifi kimi də tanınmışlar.

XIX əsrdən etibarən aşığı poeziyası öz üfqlərini genişləndirmiş, yeni istiqamətdə inkişaf etmişdi. Daha yeni simada aşığı, həm ifaçı, həm yazıb-yaratmış, həm də məclisləri keçirməyi bacaranlar meydana gəlmişdir ki, bunlar aşığı sənətinin zənginləşməsinə xidmət etmişlər. Bu aləmdə Göyçənin söz-sənət ustalarının yaradıcılıq fəaliyyəti daha geniş vüsət almışdır. Aşığı Alı yaradıcılığı, sənəti ilə rövneqlənmiş, Aşığı Ələsgər poeziyası ilə elə bir zirvəyə yüksəlmiş ki, bu yüksəliş Azərbaycan aşığı şeirinin tarixində xüsusi mərhələ təşkil etmişdir. Azərbaycan aşığı sənəti özünün təsir dairəsini çox genişləndirmişdir. Aşığı ədəbiyyatı həm də müəllifi məlum bir sahədir. Bu baxımdan bu sahədə kimin daha mənalı, dəyərli yaradıcılıq yolu keçməsinə aşkarlamaq rahatdır.

Tədqiqatçılarımızın araşdırmaları bir daha əsas verir ki, Aşığı Ələsgər yaradıcılığı mükəmməl sənət topluluğudur. Ancaq dövr, zaman müəyyən dəyişikliyə, müəllif qarışıqlığına imza atmışdır.

Öz dəsti xətti ilə, öz ifa üsulu, öz deyim tərzini olan Aşığı Ələsgər yaradıcılığı xalqın ən çox sevdiyi bir sahədir. El sənətkarları içərisində xüsusi yerə məxsus aşığı poeziyası tarixində müəyyən bir məktəb yaratmış sənətkarın yaşam tarixi hələ də dəqiq deyil. Onun nəvəsi filologiya elmləri namizədi İslam Ələsgərov atası Aşığı Talıbla birlikdə onun həyat yolunu araşdırmışlar. Və belə məlum olur ki, 1821-ci ildə Qərbi Azərbaycanın (indi vəhşi ermənilərin əsarətindədir. Aşığı Ələsgərin qəbrini dağıtmış, başdaşını güllələmişlər) Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuşdur.

Ailə dörd oğul, iki qızdan ibarət idi. Atası Əliməmməd kişi Kəlbəcər rayonu meşələrindən odun daşıyır, şana, kürək düzəldib satarmış. Aşığı şeirinin incəliklərini gözəl bilən, bədahətən şeirlər söyləyən, şair təbiətli bir insan olmuşdur. Lakin maddi vəziyyətin çətinliyindən uşaqlarını oxutmamışdı. Ələsgəri 13-14 yaşında Kərbəlayı Qurban adlı imkanlı bir şəxsə nökrə vermişdi. Bu imkanlı adam Ələsgərin dürüst biri olduğunu görür. Onu çox sevir, hətta yeganə övladı olan Şəhrəbanını da ona ərə vermək istəyir. Lakin pullu Məhərrəm adlı qardaşı buna imkan verməyib. Qızı öz oğlu Mustafaya güclə almışdır. Atasını

⁵¹ Bakı Slavyan Universitetinin dosenti

Alməmməd oğlunda qeyri-adi istedadı görmüş, onu Aşıq Alının yanına şagird qoymuşdu. Saza qulaq asmağı sevən, söz qoşan, şeir söyləyən, istedadlı bir gənc olduğunu görən Ustad aşiq onu çox sevmiş, bütün varlığı ilə ona əmək sərf etmişdi. Artıq 15-16 yaşında gözəl saz çalmağı ilə məşhurlaşmış, qızılرəngli ustad Aşıq Alının şan-şöhrətini də artırmışdı. Lakin Aşıq Ələsgər bu sənətin sirlərini daha dərindən öyrənməklə, həm də fitri istedadının sayəsində sənət aləmində şöhrət qazanır və məclislərdə Aşıq Alı ilə deyişər, hətta onun nəsihətlərinə qulaq asmaz, bəzən öz şeirlərini oxuyar, ustadını pərt edərmiş. Belə məclislərin birində bərk sözləşirlər. Məclis üzvləri iki yerə bölünürlər. Ustad ilə şagird arasında deyişmə başlayır, müxtəlif vəziyyətlərdə deyişirlər. Nəhayət, Aşıq Ələsgər bədahətən indiyə qədər heç yerdə söyləmədiyi «A yağa-yağa» rədifli təcnisini söyləyir. Bu günə qədər də bu təcnisin qarşılığı söylənməmişdi. Və bu hadisədən sonra tək fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Aşıq Ələsgərin tək fəaliyyət göstərməsinə təkan vermiş rədifli təcnis hər kəs tərəfindən sevilə-sevilə oxunur:

Deyər Ələsgər, yaxşı deyil, aya, nə?

Gizlin sirrini nahaq saldın ayanə.

Çırağın ki, ilahidən a yanə,

Ehtiyacın nədi a yağa, yağa?! (A.Ə.s.277)

Bu hadisə ona böyük şöhrət gətirir. Yanına çoxlu şagirdlər gəlir. Başqa bir kitabda bu hadisəni bir az dəyişikliklə yazmışlar: Aşıq Alı Aşıq Ələsgərin nüfuzunu artırmaq üçün bir məclisdə qəsdən ona uduzur, onu şöhrətləndirir. Lakin Aşıq Ələsgər bunu qəbul etmir:

«Qasım «qaf»mandı, Həsən «hey»inən,

Xeyir çəkməz ustadınan deyinən».

«Bir şeyird ki, ustadına, kəm baxa,

Onun gözlərinə ağ damar – damar».

Aşıq Ələsgərin bir çox məşhur aşıqların yetişməsində böyük rolu olmuşdur:

Adım Ələsgərdi, mərdü-mərdanə,

On iki şagirdim işlər hər yanə,

Tülküsen, aslanla girmə meydana,

Danasan, sürtünüb kaldan danışma.

Heç bir maneə onun aşıqlıq sənətinə olan məhəbbətindən, istəyindən ayıra bilmir. Aşıq Ələsgər Azərbaycan xalqına məxsus şifahi xalq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini əzbər bilir. Müxtəlif saz havalarının gözəl ifaçısına çevrilir.

Sevgilisi Şəhrəbanıdan zorla ayrılan Aşıq Ələsgər 40 yaşına qədər subay qalmışdı. Nəhayət, Kəlbəcərin Yanaşaq kəndində yaşayan Kərbəlayı Zeynalın bacısı Anaxanımla səmimi bir ailə qurmuşdu. Amma ölənə qədər ilk sevgisini unutmamışdı:

“Köhnə yaram təzələndi,

Alagöz yarı görəndə.

Canım odlara qalandı,

Nazlı nigarı görəndə” («Görəndə» s.63).

Heç vaxt öz çirkin əməllərindən əl çəkməyən, həmişə azərbaycanlılara düşmən münasibət bəsləyən ermənilər 1918-1919-cu illərdə də Azərbaycan xalqına qarşı növbəti qırğın və qaçqınlardan birini də həyata keçirmişlər. Milli qırğın törətmişlər. Göyçənin var-yoxu talanmışdı. Orada yaşayanlar basqına məruz qalmışlar. Bütünlüklə var-yoxdan çıxmışlar. Başqa rayonlara köçmüşlər.

Aşıq Ələsgər də öz ailəsi ilə Anaxanının ata yurduna köçmüşdür. Burada Hüseyn Arıqalılı oğlunun dəyirmanında işləmişdir. Vəziyyətin çətinliyini, hər şeyin bahalaşmağını, aşığın dəyirmançılıq etməyini «Dolansın» şeirində qələmə almışdır:

“Bal bahalananda qırıldı arı,

Yağ satanlar mala saldı azarı,

Mın manata qalxdı darıqan darı,

Nə gün çıxsın, nə sitara dolansın.

Dad sənini əlindən çərxi-gəcmədar!

Ürəyimdə yüz dərmansız yaram var,

Aşıq - dəyirmançı, ağa – çarvadar,
Sərraf gəlsin, bu bazara dolansın” («Dolansın» s.154).

Aşıq Ələsgərin zəngin bir irsi xalqımıza milli sərvət hesab olunur. Aşıq gördüyü, eşitdiyi əhvalatlar haqqında yerində söz qoşmuş, şeir yaratmışdır. Bu saysız-hesabsız şeirlər qeyd olunmamışdır, itib-
batmışdır.

Aşıq Ələsgərin əsərləri xalqın, el aşıqlarının dilindən toplanmışdır.

İctimai bərabərsizliyi, yerli və çar hakimlərinin özbaşınalığını, zülmü ərsə çatdırmasını, hakim təbəqələrin özbaşınalığını, zülmü həmişə diqqət mərkəzində saxlamış, xalqın ağır güzəranını ürək ağrısı ilə təsvir etmişdir:

«Gəzirlər havalı ağalar, bəylər,
Çalışır qan-tərdə naxırçı, nökrər.
Müxtəsərin deyir Aşıq Ələsgər,
Kovxanın, kattanın zatı çıxıbdı» («Çıxıbdı», s.197).

«Söyüddü zatınız, billəm, mollalar,
Uca boy verərsiz, barınız olmaz.
Dildən dost olarsız, könüldən əyri,
Doğru-dürüst etibarınız olmaz» («Olmaz», s.215).

Öz əsərlərində daim xalqın ağır həyatını, dərini, kədərini, onları səfalətdə saxlayanların insaf, mürvət, səxavət, qeyrət kimi hisslərin mənəvi aləmdə yaxşılığına işarət edir. Hakimiyyətdə oturanları isə yalançı və namərd adlandırır.

«Bivəfanın, müxənnəsin, nakəsin,
Doğru sözün, düz ilqarın görmədim.
Namərdin dünyada sox çəkdim bəhsin,
Namusun, qeyrətin arın görmədim» («Görmədim», s.211).

Onların xalqın başına gətirdikləri zülmü, müsibətləri qəbul edə bilmir. Bu yazıq, əməksevər, zəhməti, qədri bilinməyən xalqın pristav, bəy, xan, hakim, mollalar tərəfindən əzablara düşər olduğunu yana-yana, dəfələrlə dilə gətirir, söyləyir ki, «fənadən köçmək lazımdır». Dünyanın gözəlliyini iti gözləri ilə görən, səmimiyyəti, ülviyyəti, qabiliyyəti, insaniyyəti həmişə üstün bilən, gözəllərin sevgi, məhəbbətini, əhd-ilqarını adi insanların seçə bilmədiyi incə hissləri, əlamətləri fəlsəfi, qeyri-adi ifadələri ilə xalq poeziyasında bir aləm yaradan Aşıq Ələsgərin tükənməz fikirləri, qəlb çırpıntıları həmişə aktualdır:

«Səhər vaxtı mənim müşkül çağımnda,
Çıxdınız qarşıma dəstə, gözəllər!
Camalız şöləsi nuri-təcəlla,
Görsə, səfa tapar xəstə, gözəllər!» («Gözəllər», s.110).

«Mənim adım Ələsgərdir,
Dərdim dillərdə əzbərdir.
Xalların dürrü gövhərdir,
Sərrafiyam, tanıram mən!
«Yey» - yekdi adil padşah,
«Lam» - əlifba – birdi Allah.

Ələsgər, tutduğun günah
Bağıslansa, çox hörmətdi» («Əlif, lam», s.73).

«Ələsgərəm, hər elmidən halıyam,
Dedim: sən təbibsən, mən – yaralıyam,
Dedi: nişanlıyam, özgə malıyam,
Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü» («Düşdü», s.93).

Aşıq Ələsgər yaradıcılığının ən ümdə özəlliklərindən biri də mehribanlıq, dostluq, xoş rəftar, insanlar arasındakı təmiz münasibət, doğruluq, etibarlılıq, xoş söz, xoş baxış, həyata ümidlə baxmaq, sabahın həvəsi ilə yaşamaq, arzuların işığında ucalmaq, hər işin sonunda sevinmək, yalnız xeyirxahlıq təşkil edir. İnsani sifətləri, vəfanı, sədaqəti, şirin söz söyləməyi insana yaraşdırır:

«Can» deməklə candan can əskik olmaz,
Dostları daima mehriban eylər,
«Çor» deməyin nəfi nədir dünyada,

Abad könül yıxar, pərişan eylər.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında vətən məhəbbəti, vətəni tərənnüm etmək, vətənə hüsnü rəğbətini bildirmək kimi hisslərdə mükəmməldir. Bədii sözün qüdrəti ilə ürək sözlərini, münasibətini bildirmiş və buna nail olmuşdur:

«Yayda yaylağımdı, qışda oylağım,

Yazda Heyrangahım bu dağlar mənim» («Bu dağlar mənim», s.80).

«Könlüm qaranquş tək uçub qoynuna,

Gəzir hər yamacı, hər yanı, yaylaq!

Ruhum təzələnir, məst olur, ürək,

Görəndə bu halı, bu çağı, yaylaq!» («Yaylaq», s.99).

«Yaylaq müntəzirdi, yolların gözlər,

Boyun əyər bənövşələr, nərgizlər.

Çəşməyə yetəndə gəlinlər, qızlar,

Göllərdə çalxanan sona can desin» («Can desin», s.136)

«Var olsun Qarabağ, əcəb səfadi,

Başa Xaçın axar, ayağa – Qarqar.

Göyçə qar əlindən zara gəlibdi,

Muğan həsrət çəkər: a yağa qar, qar...» («A yağa Qarqar», s.243)

Aşıq Ələsgər taleyi keşməkeşli, başı qeylü-qallı, düşmən gözünə bağı-bəhəri, milli sərvəti, təbii nemətləri ilə ox olan Azərbaycanın laləli çöllərindən, uca dağlarından, buz bulaqlarından, yamyaşıl ormanlarından bəhrələnmiş və belə əvəzsiz söz incilərini bir sapa sıralamışdı.

Söz sərrafi, həzin ləhcəli, incə qəlbli Aşıq Ələsgərin məhəbbət dünyası da özünəməxsus ifadələr,

tərənnümlər, sevgi dolu deyimlərlə dop-doludur. 14 yaşından sevginin ləzzətini dadmış, acısını çəkmiş,

ömrünün sonuna qədər bu eşqin odunda çırın-çırın yanan aşiqin qəlb göynərtisi yaradıcılığının qızıl xəttini cızmışdır.

Bildiyimiz kimi, hər sənətkar haqqında deyiləsi sözlərə əsas verən onun qələminin məhsuludur.

Qələmindən çıxan əsərlər bizə bunu deməyə əsas verir:

«Yusif kimi məni saldın azara,

Təbibimsən, eylə dərdimə çara.

Ya buyur cəllada, ya çəkdir dara,

Ya yetir dərmana, üzün bürümə» («Üzün bürümə», s.132).

Ustad Aşığa görə xarici gözəllik hələ tam, əsl gözəllik deyildir. Həm xarici gözəllik, həm də mənəvi

gözəllik tam sayılır. Yaradıcılığında Azərbaycan qadınının nəsib duyğularını, ağlını, kamalını, xarici və daxili gözəlliklərini tərənnüm etməyə nail olmuşdur:

«Sinəmdi eşqin dəftəri,

Sənsən dilimin əzbəri.

Yazıq Aşıq Ələsgəri

Çəkməyə dara, xoş gəldin!» («Xoş gəldin», s.71).

Qəbri erməniyə girov qalan, Azərbaycanda aşıq poeziyasının inkişafına güclü təsir göstərmiş Aşıq

Ələsgər 106 il yaşadığı illərdə xeyirli övlad, qeyrətli oğlu, vəfalı həyat yoldaşı, zəhmətkeş ata və xalqını, vətəninə sevən el oğlu, el ağsaqqalı kimi bu gün də sevilir.

Ədəbiyyat:

Araslı H. Aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1960.

Sarıvəlli O. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı, 1971.

Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956.

Vəliyev V. Qaynar söz çeşməsi. Bakı, 1981.

Vəliyev V. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1970.

Namazov O. Aşığın sazı və sözü. Bakı, 1980

Açar sözlər: aşıq, aşıq yaradıcılığı, milli sərvətimiz, saz ifaçısı, el şairi, dəyərli söz ustası

Key words: explicit, expressive creativity, national wealth, saz performer, handwriting, speaking word

Ключевые слова: ашуг, ашугское творчество, национальное достояние, народный поэт, мастер слова.

Глаза, видящие красоту

Резюме

Ашугская литература сыграла немаловажную роль в формировании жемчужин устного народного творчества древних тюрков, уйгур, гуннов, начиная с VII вплоть до XI века, причем ашугское творчество и сегодня продолжает воспевать современную жизнь и достижения. Описание развития художественного мышления и образа жизни нашего народа также нашли свое отражение в ашугской поэзии. Богатое творческое наследие ашуга считается национальным достоянием нашего народа.

Eyes seeing beauty

Summary

The history of the extravagant creativity of the lyricist, which broadcasts through the extensive way of life, is rich in history and richness of our people. The great creative work of Ancient Turkish, Goyturk, Uyгур, Huns, and the role of the public in the formation of folk literary pearls of the people of the world is a great contribution to today's achievements and success. It has been exaggerated by the profound comprehension of our people's deeply rooted insights and the inner-life of the trade. Although it is considered as one of the first demonstrators to have its own creativity, it is considered as the most perfect in this respect. He wrote various versions of the composition, choosing the surrounding world with its sharp intelligence, clever expression and words.

Rəyçi: professor A.A.Nacıyev